

ZSOLDOS ATTILA

Fehérvár Árpád-kori polgárságáról

A középkori magyar városok és polgárságuk életében a kereskedelem mindig is rendkívüli fontossággal bírt. Nem volt ez másként Fehérvár esetében sem, ahol a helyi polgárság és annak városi szervezete egy „olasz”¹ kereskedőkolóniából fejlődött ki.² Érthető tehát, hogy már a fehérvári „olasz”-okat említő első adatok is azok kereskedelmi tevékenységével kapcsolatosak. 1221-ben II. András király megerősítette a pannonhalmi monostort mindazon birtokokban, amelyeket az Uros apátságának kezdete, 1207 óta szerzett, s egyúttal jóváhagyta Barc fia Miklós nádor korábbi, a monostor javára szóló ítéleteit, köztük azt is, melyet az az apátság és a fehérvári „olasz”-ok közötti perben hozott. A vita az apátságot megillető bortized körül folyt, közelebb-ről azért, mert az „olasz”-ok Somogy megyében még azelőtt felvásárolták és elszállították a bort, mielőtt az apátság az őt megillető tizedet megkapta volna abból. Az ítélet arra kötelezte az „olasz”-okat, hogy vagy maguk fizessék meg a teljes tizedet mind a saját szőlőikben termett, mind a vásárolt bor után, vagy pe-

1 Az Árpád-kor magyar nyelvében az „olasz” kifejezés – amint az köztudomású – nem a ma használatos értelemben élt, hanem az újlatin nyelveket beszélők gyűjtőnévként. Franciákat és vallónokat épp úgy jelölhetett tehát a latinul többnyire „Latinus” – ritkábban „Gallicus” – formában szereplő szó, mint itáliaiakat (azaz a mai fogalmaink szerinti olaszokat) vagy éppen hispániaiakat. A rendelkezésünkre álló adatok arra vallanak, hogy az Árpád-kori Magyarországon élő „olasz”-ok többsége vallon (és francia) eredetű volt. Az Árpád-kori latinokra vonatkozó bőséges irodalomból ld. pl. *Auner Mihály*: Latinus. Századok 50(1916) 28–41.; *Bárczi Géza*: A középkori vallon–magyar érintkezésekhez. Századok 71(1937) 399–416.; *Uő*: A magyar nyelv francia jövevényszavai. Bp. 1938. (A magyar nyelvtudomány kézikönyve I. 12. f α) (különösen: 3–9.); *Balogh Albin*: Németek és franciák Szent István korában a magyar fővárosban. Katolikus Szemle 58(1944) 44–46.; *Zolnay László*: Az esztergomi latinusokról. In: *Annales Strigoniensis*. Esztergom évlapjai. Az esztergomi múzeumok évkönyve. I. Szerk. Zolnay László. [Bp.] 1960. 155–167.; *Székely György*: A székesfehérvári latinok és a vallonok a középkori Magyarországon. In: *Székesfehérvár évszázadai*. 2. Középkor. Szerk. Kralovánszky Alán. Székesfehérvár, 1972. (István Király Múzeum közleményei A. 14.) 45–72.; *Kristó Gyula*: Nem magyar népek a középkori Magyarországon. Bp. 2003. (Kisebbségkutatás Könyvek) 167–177.

2 A fehérvári „olaszok”-ra ld. *Fügedi Erik*: Székesfehérvár középkori alaprajza és a polgárság kezdetei Magyarországon. Településtudományi Közlemények 20(1967) 31–45.; *Györfly György*: A székesfehérvári latinok betelepülésének kérdése. In: *Székesfehérvár évszázadai*. 2. i. m. 37–42.; *Székely Gy.*: i. m. 45–72.; *Kubinyi András*: Székesfehérvár középkori oklevéladása és pecsétjei. In: *Székesfehérvár évszázadai*. 2. i. m. 151–168.

dig várjanak a vásárlással Szent Márton ünnepéig – azaz november 11-ig –, hogy az apátság addig érvényesíthesse tizedjogát. Ha mégis korábban akarnának vásárolni, akkor viszont csak az apát engedélyének és – nyilvánvalóan a tized megfizetését igazoló – pecsétjének a birtokában vihetik ki Somogyból mind a saját, mind a vásárolt bort, különben mint tolvajokat fogják elítélni őket.³ Az „olasz”-okat azonban a jelek szerint ez a fenyegetés sem volt képes visszatartani attól, hogy továbbra is a tizedfizetés megkerülésével igyekezzenek a borkereskedelemről származó hasznot növelni, így aztán valamikor 1223 után Gergely győri püspök elé került a kérdés, megnyugtatóan rendezni azonban ő sem tudta. Végül maga II. András hozott döntést az ügyben. A király úgy rendelkezett, hogy a saját szőlőik után a teljes tizedet megfizető „olasz”-ok Somogy megye egész területén és bármikor vásárolhatnak bort, ám csak az apátság tizedszedőinek, valamint az azok mellé kirendelt királyi megbízott jelenlétében. Ha azonban az apátság tizedszedői szándékos távolmaradásukkal akadályoznák az „olasz”-okat a felvásárlás szabályszerű lebonyolításában vagy illetéket követelnének tőlük a tized megfizetését igazoló pecsétért, akkor a király megbízottja vagy más alkalmas tanú bizonyossága mellett elvihetik a vásárolt bort, ami után tizedet sem kell fizetniük. Végezetül a királyi döntés azt is előírta, hogy attól az „olasz”-tól, aki Szent Márton ünnepéig pecsét nélkül vinné el borát, kobozzák el azt és minden más ott talált javait (ami alatt nyilván a saját szőlője, illetve, vásárolt bor esetén, szállítóeszközei – a szekerek és az igavonók – értendők).⁴

Világos mindebből, hogy a fehérvári „olasz”-ok jelentékeny szerepet játszottak a Somogy megyében termelt bor kereskedelmében. 1221 előtt már saját szőlőik voltak a megyében, de a más földjén termelt szőlőből készült bor egy részét is ők juttatták a piacra. A pannonthalmi apátsággal kialakult ellentétek ugyanakkor aligha szűkíthetők le arra az egyetlen momentumra, hogy szívesen megkerülték a tizedfizetést, ha erre lehetőségük nyílt. A két ítélet között a legfontosabb különbség ugyanis éppen abban ragadható meg, hogy az 1226. évi már nem egyoldalúan a pannonthalmi apátság érdekeit szolgálta, hanem figyelemmel volt az „olasz” kereskedők szempontjaira is. A bor (vagyis inkább a must) gyors felvásárlása ugyanis kétségtelenül történhetett olyan hátsó szándékkal, hogy így kíséreljék meg kijátszani az apátság tizedszedőinek az éberségét, de legalább ilyen indokolt lehetett a konkurenciával szembeni verseny miatt. Márpedig, amint arra II. András döntésének a szándékosan késedelmeskedő tizedszedőkre vonatkozó rendelkezése utal, a pannonthalmi monostor nemigen lehetett tekintettel a borkereskedők gyors üzletkötés iránti igényére. A tizedfizetés megtörténtét igazoló pecsét után követelt illeték pedig, amiről szintén az 1226. évi okmány ejt szót, voltaképpen a borüzletben érdekelt „olasz”-ok egyfajta jogosulatlan megadóztatása volt, amit nyilvánvalóan joggal sérelmeztek. A felek kölcsönös túlkapasainak II. András saját megbízottjának kirendelésével törekedett

3 1221: A pannonthalmi Szent-Benedek-rend története. I–XII. (= PRT) Szerk. Erdélyi László–Sörös Pongrác. Bp. 1902–1916., I. 651–652.

4 1226: PRT I. 680.

az elejét venni, s alighanem sikerrel, hiszen a későbbiekben hasonló konfliktusról nem hallunk, jóllehet a somogyi szőlők az Árpád-kor későbbi időszakában is megőrizték előkelő helyüket a fehérvári polgárok gazdasági életében.

Az Árpád-kor általános forrásadottságai között korainak számító adatok után azonban, sajnos, hiába várjuk a folytatást. A 13. század második felében már csupán szórványos utalásokat találunk a fehérvári polgárok kereskedelmi tevékenységére. 1255-ből két ilyen adat is ismert, ám jellemző módon az egyik budai, a másik esztergomi vonatkozású. Az előbbi akkor kerül elénk, amikor IV. Béla írásba foglalta a budai vásárok vámját a mai Margit-szigeten élő domonkos apácáknak juttató adományát, meghatározva egyúttal az egyes árufajták után fizetendő vámtételeket.⁵ Az utóbbi okmány külön kitért arra is, „hogy nevezetesen az esztergomiak és a fehérváriak és röviden mindenki, aki a kereskedés céljából a vásárra jön, áru után [...] köteles a vám megfizetésére”.⁶ A királyi döntés nyilvánvaló ellentmondásban volt a fehérvári polgárok országos vámmentességével, melyet éppen IV. Béla biztosított számukra 1237-ben.⁷ Ugyanez a sérelem érte az esztergomiakat, majd más, országos vámmentességet később szerző városokat: nem véletlen, hogy az apácák a középkor folyamán szinte szakadatlan pereskedésre kényszerültek az 1255. évi vámadományból fakadó jogaik érvényesítése érdekében. Elsősorban persze, a leginkább érintett budaiakkal gyűlt meg a bajuk, de 1320-ból már arról maradtak fenn adatok, hogy a fehérváriak is hosszabb ideje pereskednek az apácákkal a vám fizetésének megtagadása miatt.⁸ A fehérváriaknak végül – egyedüliként az apácákkal a vám miatt pereskedők közül – Zsigmond király uralkodásának végén sikerült elérniük, hogy országos vámmentességüket a budai vám se csorbítsa.⁹ Egy más szempontból véve immár szemügyre az 1255. évi budai vámszabályzat fehérvári vonatkozását, abban annak bizonyosságát láthatjuk, hogy a város kereskedői áruikkal felkeresték a budai vásárt. Abban persze, hogy az ország egyik legrégebb *hospes*közösségének kereskedői kiépítették kapcsolataikat a dinamikusan fejlődő Budával, semmi meglepő nem fedezhető fel: a dolog akkor is feltételezhető lenne, ha történetesen

5 1255: Budapest történetének okleveles emlékei. I. (1148–1301). Csánki Dezső gyűjtését kieg. és sajtó alá rend. Gárdonyi Albert. Bp. 1936., III. (1382–1439). Összeáll. Kumorovitz L. Bernát. Bp. 1987. (= BTOE), I. 54–55. és 56–58.

6 1255: „Item statuimus, quod nominatim Strigonienses et Albenses et breviter omnes, qui causa mercandi ad forum venerint, de mercimoniis suis [...] ad solutionem tributii teneantur.” BTOE I. 57.

7 Gyurikovits György: Két nevezetes oklevele Székes-Fejérvárnak. Tudományos Gyűjtemény 1825. II. k. 49–53. – Az oklevél kritikájával kapcsolatos kérdések kifejtésére e helyütt nincs tér, azzal egy másik munkámban foglalkozom majd.

8 1320: Anjou-kori okmánytár. I–VII. (= AO) Szerk. Nagy Imre–Nagy Gyula. Bp. 1878–1920., I. 545–546.; Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis. I–XI. Stud. et op. Georgii Fejér. Budae, 1829–1844., VIII/2. 244–245. és Károly János: Fejér vármegye története. I–V. Székesfehérvár, 1896–1904., II. 619–620.

9 Kubinyi András: Budapest története a későbbi középkorban Buda elestéig (1541-ig). In: Budapest története a későbbi középkorban és a török hódoltság idején. Szerk. Gerevich László–Kosáry Domokos. Bp. 1973. (Budapest története II.) 46.

nem maradt volna rá adat. A budai vámszabályzat akkor szolgálhatna további adalékokkal az Árpád-kori Fehérvár történetére vonatkozóan, ha ismernénk azokat az árukat, amelyeket a fehérváriak vittek a budai vásárra, forrásunkban viszont – amelyben az áruk igen széles köre szerepel a különféle szövetfajtáktól kezdve élelmiszereken és persze, a boron át a kézművesipar számára nyersanyagot szolgáltató termékekig és élő állatokig bezáróan¹⁰ – ilyen utalást nem találunk.

Némiképp bővebb információkat találunk Fehérvár gazdasági életére vonatkozóan a másik 1255. évi forrásban. Az oklevél annak a vitának végére tett pontot, amely az esztergomi polgárok és az esztergomi káptalan között folyt.¹¹ A káptalan volt ugyanis a helyi vásárvám birtokosa, ám a polgárok a tatárjárást követően azzal álltak elő, hogy a külföldről behozott áruik után ugyan valóban kötelesek vámot fizetni a káptalannak, ám a Fehérvárott, Budán vagy más magyarországi helyen vásárolt áruik vámmentesek. A káptalan tagadta, hogy a polgárokat efféle jog megilletné, s mivel állítását tanúk esküjével igazolta, a döntés is mellette szólt. Az esztergomi káptalan tanúi egyébiránt azt is előadták, hogy hasonló konfliktusra már Róbert esztergomi érsek idején sor került (valamikor 1226 és 1239 között tehát), s akkor az érsek kiközösítette a polgárokat a vámfizetés megtagadása miatt egészen addig, míg azok esküvel nem ígérték a káptalan jogának tiszteletben tartását. Az 1255. évi ítélet, ellentétben a budai vámszabályzattal, legalább egy olyan árut meg is nevez, amelyet az esztergomiak – más települések mellett – Fehérvárról hoznak városukba, „posztó és más kereskedelmi cikkek” megfogalmazással élve.¹² Az tehát bizonyos, hogy 1255-ben – és azt megelőzően – az esztergomiak részben Fehérvárról szereztek be a posztó egy részét. Az már kérdéses, de nem elképzelhetetlen, hogy ez a kereskedelmi kapcsolat még a tatárjárási előtti időkbe nyúlik vissza. Az azonban a forrásból nem derül ki, pedig Fehérvár története szempontjából ennek különös jelentősége lenne, hogy az ott vásárolt posztót vajon a városban állították is elő, vagy olyan – vélhetően külföldi – szövetről van szó, amelyhez az esztergomiak csak fehérvári közvetítőkereskedőkön keresztül juthattak hozzá. Ez utóbbi megoldás valószínűségét erősen csökkenteti, hogy az esztergomi polgárság jelentős része épp úgy „olasz” volt, mint a fehérvári,¹³ s nehéz elképzelni, hogy a fehérváriak olyan külkereskedelmi kapcsolatok birtokában lettek volna, amelyek hasonló

10 A budai vámszabályzat egyes tételeit táblázatba foglalva ld. *Györffy György*: Pest–Buda kialakulása. Budapest története a honfoglalástól az Árpád-kor végi székvárossá alakulásig. Bp. 1997. 187–188.

11 1255: Monumenta ecclesiae Strigoniensis. I–III. Collegit et edidit Ferdinandus Knauz–Ludovicus Crescens Dedek. Strigonii, 1874–1924., IV. Ad edendum praeparaverunt Gabriel Dreska–Geysa Érszegi–Andreas Hegedűs–Tiburcius Neumann–Cornelius Szovák–Stephanus Tringli. Strigonii–Budapestini, 1999. (= MES), I. 424–426.

12 1255: Latini et cives Strigonienses de pannis et aliis mercimoniis, que de Alba, de Buda et de Pest et undecumque de aliis locis Hungariae Strigonium deferunt vel deferent, de quibus scilicet prius Strigonii tributum solutum non fuerat, ipsi capitulo tributum solvere tenerentur. Ld. MES I. 425.

13 Az esztergomi „olasz” polgárságra ld. *Zolnay L.*: i. m. 155–167.; *Székelly Gy.*: i. m. 53–56.

eredetű esztergomi társaik elől el lettek volna zárva. Ez annál is inkább valószínűtlennek tűnik, mert az esztergomiak maguk is szereztek be árukat külföldről, amint arról, számos más adat mellett, éppen a szóban forgó 1255. évi oklevél is megemlékezik. Mindezen megfontolások miatt – ha mégoly óvatos, feltételes formában is, de – felvethető, hogy a 13. század közepén a fehérvári kézművesek termékei között valamilyen – netán akár többféle – posztó is kereshető.

A fehérvári posztókészítés valószínűsítése azért érdemel különös figyelmet, mert egyébként meghökkentően csekély emléke maradt a helyi kézművességnek. 1288-ban a Somogy megyei Lulla falu egy szőlőjének birtokosaként említik a fehérvári Pál szabót (*sartor*),¹⁴ 1333-ban pedig István varga (*sutor*) halála miatt egyezkedett a gyilkos és az áldozat rokonsága a város előtt.¹⁵ Összehasonlítás-ként nem érdektelen megjegyezni, hogy az ebből a szempontból is jóval gazdagabb forrásanyaggal rendelkező Esztergomban szabó, gyógyszerész, orvos, kereskedő, fogadós, molnár, pék, hentes, mészáros, szűcs, varga, cipész, ványoló, kovács, kőműves és ötvös szerepel az ugyanebből az időszakból származó forrásainkban.¹⁶ Az joggal feltehető, hogy Fehérvár esetében a kézműves és egyéb foglalkozások hasonlóan széles köre létezett egykor, miként arra a szicíliai muszlim geográfus, Idrísi már a 12. század közepén is utal,¹⁷ a konkrét részletekről azonban semmit sem tudunk a város középkori iratanyagának elpusztulása miatt.

Némi kárpótlást nyújthatnak a polgárok kereskedelmi és kézművesipari tevékenységére vonatkozó adatok szegényességéért azok a viszonylag bőségesnek mondható ismeretek, amelyek földbirtokaikra vonatkozóan állnak rendelkezésünkre. A fehérváriak egy jelentős része ugyanis vagyonát vidéki ingatlanvásárlásra fordította, ami egyébként a 13. századi magyar polgárságra általánosan jellemző sajátosság.¹⁸ 1261-ben egy fehérvári polgár fia feleségének hozományaként jutott hozzá a Somogy megyei Csege határának egy részéhez, amit aztán vásárlás révén kerekített ki.¹⁹ Egy 1264. évi oklevélből kiderül, hogy a Somogy megyei Lulla faluban egy birtokrészt Benke fehérvári polgár „nem sokkal a tatárok elvonulása után, az éhség idején”²⁰ vásárolt meg. 1269-ben egy másik polgár – egy esztergomi polgárral társulva – az Esztergom megyei Csolnokon vett ki-

14 1288: Magyar Országos Levéltár, Diplomatikai Fényképgyűjtemény (= MOL DF) 200 037.

15 1333: Magyar Országos Levéltár, Diplomatikai Levéltár (= MOL DL) 65 497.

16 Az esztergomi kézművesekre az adatokat összegyűjtve ld. *Györfly György*: Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza. I–IV. Bp. 1987–1998., II. 257–260., 263.

17 „[Székesfehérvár városa] maga szép, pompás, sok épülettel, erős fallal. Népes vásárokat, ipart, pezsgő kereskedelmet és számos intézményt találni benne.” Ld. *Elter István*: Magyarország Idrísi földrajzi művében (1154). In: Acta Universitatis Szegediensis de Attila József nominatae. Acta Historica. LXXXII. Szerk. Dr. Makk Ferenc. Szeged, 1985. 58.

18 A 13. századi polgárság földbirtoklására (Buda példáján) ld. *Kubinyi András*: A budai német patriciátus társadalmi helyzete családi összeköttetéseinek tükrében a XIII. századtól a XV. század második feléig. Levéltári Közlemények 42(1971) 219. és 261.

19 1261: Hazai okmánytár. I–VIII. (= HO) Kiadják: Nagy Imre–Paur Iván–Ráth Károly–Véghely Dezső. Győr–Bp. 1865–1891., III. 11–12.

20 1264: paulo post recessum Tatharice gentis in famis tempore – MOL DL 104 885.

sebb birtokot,²¹ a következő évben pedig két polgár közötti adásvételi szerződést foglalt írásba Fehérvár városának első ismert oklevele a Somogy megyei Alsó-Endréd egy birtokrészére vonatkozóan.²² Arra is találunk példát, nem is egyet, hogy fehérvári polgár királyi adomány útján jut birtokhoz: így kapott 1236-ban az „olasz” Winadus kétekényi földet a mai Fehérvárcsurgó területén, mely birtokhoz egy malom, a határban lévő rét harmada és 40 holdnyi szőlőművelésre alkalmas terület is tartozott.²³ A királyi hadjáratban elesett fehérvári Adolf (*Odolphus de Alba*) fiai pedig a Sár folyón kaptak két malmot, melyek közül az egyiket utóbb a király visszavette ugyan tőlük, a másikat azonban a hozzá tartozó földdel együtt megtarthatták.²⁴ Az, hogy a polgárok – vagy legalábbis egy részük – nem uradalomépítési szándékkal vásárolt földet, hanem pénzének befektetése érdekében, sejthető abból, hogy egyikük különböző személyektől – köztük egy polgártársától –, s alighanem hosszabb idő alatt Lullán összevásárolt kisebb birtoktéseit 1299-ben zálogba adta, nyilván azért, mert hirtelen pénzre volt szüksége, a határidő leteltével sem tudta azonban azokat visszaváltani.²⁵ A föld birtoklása persze, gonddal is járt: 1276-ban két polgár egy harmadiktól jogtalanul elfoglalt lullai birtokrész miatt volt kénytelen a király előtt pereskedni. A fehérváriaknak – akiket nyilván valamiféle rokon kötelék fűzött egymáshoz – ellenfeleik végül visszabocsátották a birtokot.²⁶ Adataink arra utalnak, hogy a fehérvári polgárok részint a város közelében (Fehérvárcsurgó), részint Somogy megyének a Fehérvárhoz legközelebb eső északkeleti szegletében (Lulla, Endréd, Csege) szereztek birtokokat, s ritkábban került sor távolabbi ingatlanok megszerzésére. Az Esztergom megyei Csolnokról már esett szó ebben a vonatkozásban, de fehérvári polgár – Baltinus fia Jordán – birtokolt a Veszprém megyei Izgrimben (mégpedig minden jel szerint királyi adományból), igaz, ugyancsak neki voltak földjei és szőlői Somogy megyében is.²⁷ Arra ugyanakkor szintén találunk példát, hogy fehérvári polgár egy esztergomi palotában szerzett részt magának.²⁸

A birtokszerzés ugyanakkor azzal a következménnyel is járhatott, hogy meglazultak a polgárt a településéhez fűző kötelékek. Ennek a jelenségnek bukkanhatunk a nyomára az előbb említett Adolf utódai esetében. IV. Bélának az Adolf fiainak kezén meghagyott malom ügyéről rendelkező 1261. évi oklevelét²⁹

21 1269: Árpád-kori új okmánytár. I–XII. (= ÁÚO) Közzéteszi: Wenzel Gusztáv. Pest–Bp. 1860–1874., VIII. 252. (vö. MOL DL 687.).

22 1270: MOL DL 83 130.

23 1236: ÁÚO VII. 8.

24 1261: Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke. I–II. (= RA) Szerk. Szentpétery Imre–Borsa Iván. Bp. 1923–1987., I/3. 388.

25 1299: ÁÚO XII. 652–653., vö. 1300: HO VIII. 404–405.

26 1276: MOL DL 49 224.

27 1285: HO VIII. 239. és 1289: MOL DF 266 353.

28 1265: A zichi és vásonekeői gróf Zichy család idősb ágának okmánytára. I–XII. (= Zichy) Szerk. Nagy Imre–Nagy Iván–Véghely Dezső–Kammerer Ernő–Lukcsics Pál. Pest–Bp. 1872–1931., I. 13–14., vö. még: 1325: MOL DL 86 972.

29 1261: RA I/3. 388.

1272-ben már egyedül Adolf fia Adolf erősítette meg V. István királlyal;³⁰ fivére (vagy fivéréi) talán meghaltak időközben. A következő alkalommal, 1283-ban, akkor kerül az ifjabb Adolf a szemünk elé, amikor az egykor királyi adományként elnyert malmot az ahhoz tartozó földdel egyetemben – meglehetősen tekintélyes summáért: 35 ezüstmárkáért – eladta Colynus veszprémi főesperesnek. Az adásvételt írásba foglaló fehérvári káptalan okleveléből kiderül, hogy a malom a veszprémi egyház Keszi nevű földje felett volt a Sár folyón, azaz valahol a mai Papkeszi közelében lehetett. Ennél is figyelemre méltóbb azonban, hogy az okmányban semmi sem utal arra, hogy az ifjabb Adolf fehérvári polgár lenne, a szöveg „endrédi Adolf fia Adolf”-ként nevezi meg.³¹ Mindebből nemcsak az világos, hogy Adolf – vagy talán még apja – a Somogy megyei Endréden is birtokot szerzett valamilyen módon, hanem az is valószínűnek tekinthető, hogy Adolf fia Adolf már ott is élt, azaz kivált a fehérvári polgárok közösségéből és Somogy megyei birtokos lett belőle. Annak felderítéséhez, hogy milyen körülmények jutottak szerephez Adolf sorsának ezen fordulatában, forrásaink, sajnos, nem elegendőek.

Mások ellenben vállalkozásba fektették pénzüket, mint tette azt az a három fehérvári polgár, akik – másokkal, köztük egy esztergomi polgárral, társulva – 1279-ben gabona- és bortizedet vettek bérbe a veszprémi órkanonoktól igen tekintélyes, 75 ezüstmárkányi összegért.³²

Mindezen adatok annál is inkább fontosak, mert – ha mégoly korlátozott mértékben is – az egyetlen támpontot jelentik a polgárok vagyoni helyzetére vonatkozóan. A birtokvásárlások alkalmával általában 1 és 10 márka közötti összegek cseréltek gazdát. Nem lóg ki jelentősen a sorból az említett tizedbérlet sem, hiszen azt öten vették bérbe, s ha az üzlettársak egyenlő arányban viselték a költségeket, 15-15 márka jutott mindegyikükre. Kiugróan magas tételek is előfordulnak azonban: a már említett esztergomi palota feléért már 55 márkát kellett fizetni, a város első teljes szövegében fennmaradt oklevele pedig egy olyan adásvételt foglal írásba, amelyben egy szántóból és szőlőből álló alsóendrédi birtoktest 80 márkáért cserélt gazdát. Kiténik tehát, hogy Fehérvárott igen tehetős polgárok is éltek, olyanok, akiknek nem okozott gondot egy-egy üzlet érdekében ilyen tekintélyes summát mozgósítani. (Összehasonlításként érdemes megjegyezni, hogy a 13. század közepén a veszprémi püspök mint a királyné kancellárja 500 márkát kapott ezen tisztsége fejében.³³)

Aligha lehet kétséges, hogy a polgár vagyoni helyzete jelentős mértékben befolyásolta a közösségen belül elfoglalt helyét. A polgárság társadalmi tagozódásának akár csak vázlatos felmérésére azonban forrásaink nem nyújtanak elegendő támpontot. Az ugyan okkal gyanítható, hogy azok a polgárok, akik neve mellett az „ispán” (*comes*) cím feltűnik, a tekintélyesebbek közé tartoztak – rit-

30 1272: RA II/1. 150–151.

31 1283: MOL DF 200 707.

32 1279: MOL DF 200 033.

33 Vö. 1269: BTOE I. 107.

kán marad el például a bíró esetében –, ám a rendelkezésünkre álló kevés adatból még az sem ítéhető meg biztonsággal, hogy mennyire volt következetes e cím használatának gyakorlata. Fehérvár 13. századi társadalmának módszeres vizsgálata helyett tehát kénytelenek vagyunk beérni azzal, hogy egy-egy véletlenül fennmaradt forrás némi bepillantást enged a polgárok világába. A név szerint ismert polgárok többsége csupán egyetlen esetben kerül szemünk elé, ezért egyszerűen lehetetlen megítélni, hogy az a pillanat, amelyben forrásunk ábrázolja, életének tipikus vagy éppen ellenkezőleg, rendhagyó mozzanatai közé sorolható-e.

Előfordulnak persze ritka kivételek, amikor egy fehérvári polgárcsalád több nemzedéke is nyomot hagyott a ránk maradt forrásokban. Közéjük tartozik Wyluun fia Henc, akivel 1259-ben találkozunk először. Apjának neve a francia *Guillaume* (Vilmos) változata lehet, így nevének németes hangzása ellenére is feltehető, hogy a fehérvári *hospesek* „olasz” eredetű csoportjából származott. Nem érdektelen az ügy sem, amelyben szerepel. Történt ugyanis, hogy a Somogy megyei Alsóendrédén – a település neve, emlékezhetünk rá, a fehérvári polgárok birtokainak áttekintése során előkerült már – a veszprémi egyház helybéli kondicionáriusa, Haab véletlenül megölte falubelijét, a királynéi népek közül való Simont. A két rokonság a viszály elsimításának azt, a korban elterjedt szokásnak számító megoldását választotta, hogy a hosszadalmas és költséges pereskedés helyett tekintélyes férfiakat kértek fel ügyük döntőbíráiként; az ilyen, a felek bizalmából ítélező választott bíróság tagjait nevezték a középkorban „fogott bírák”-nak. A hattagú testületben helyet kapott a királynéi népek száznagya, egy fehérvári kanonok, a szomszédos Jaba egy lakosa és három fehérvári polgár: ezek egyike volt Henc.³⁴ Fogott bírói megbízatása annak egyértelmű jele, hogy már ekkor viszonylagos ismertséggel és tekintéllyel rendelkezett városának falain kívül is. Azt, hogy ez a tekintély nem korlátozódott az alacsony társadalmi presztízzsel rendelkező szolgálónépek körére, az bizonyítja, hogy öt évvel később, 1264-ben, szintén fogott bíróként szerepelt, ez alkalommal azonban két egyházi testület, a fehérvári keresztes konvent és a veszprémi káptalan vitájában, mely a Veszprém megyei Péten lévő malom birtoklása miatt támadt. Míg az előző ügyről éppen a fehérvári johanniták állítottak ki oklevelet, ekkor már Henc és két társa – hidegkúti Kumpurd és örsi Mátyás – a saját nevükben megfogalmazott okmányban foglalták írásba az ügy elrendezésének módját, igaz, oklevelük végén megjegyezték: „mivel pedig közhitelű pecséttel nem rendelkezünk, a mondott ház pecsétjét” – azaz a fehérvári johannita konventét – „és Rugas veszprémi dékán pecsétjét helyeztettük jelen oklevelünkre”.³⁵ Henc ez idő szerint javakorabeli férfi lehetett, mert 1261-ben (vagy nem sokkal előbb) nősült meg fia, Miklós. Felesége egy bizonyos „Kopasz”-nak mondott Dénes leánya, Anasztázia lett, akinek hozománya-ként a fiatalok megkapták Dénesnek a Somogy megyei Csege határában lévő bir-

34 1259: HO VI. 100–101. (ahol a név, tévesen, Hene, javítva az eredeti – MOL DF 262 482. – alapján).

35 1264: verum quia sigillum non habuimus autenticum, ideo sigillum domus sepedicti et sigillum magistri Rugas decani Vesprimiensi presentibus duximus apponendum – MOL DF 200 663.

tokának felét, a másikat pedig Henc vásárolta meg nekik Dénestől. Az ügyletről a fehérvári káptalan állított ki oklevelet – amiből gyanítható, hogy Dénes nem volt Henc polgártársa, hiszen akkor nyilván a város foglalta volna írásba az ügyet –, s az okmány megőrizte Henc ragadványnevét is: *Lippus* ('Csipás') néven ismerték kortársai.³⁶ 1264 után elfognak a Hencre vonatkozó adatok, hogy aztán évtizedekkel később, 1299-ben újra felbukkanjék a neve. Ekkor már halott volt – hogy mióta, persze, nem tudjuk –, mindenesetre Kilián (*Clyanus*) ispán fehérvári polgár, amikor zálogba adta lullai birtokrészeit, az egyik kaszálóról megjegyezte, hogy azt a néhai Henc ispántól vásárolta egykor.³⁷ Ezen kisszámú adatból egy olyan vagyonos és tekintélyes polgár portréja sejlik elő, hogy nem lenne meglepő, ha az a szintén ispáni címet viselő Miklós nevű polgár, akit az 1290-es években sűrűn emlegetnek forrásaink, s aki 1299-ben bírói tisztséget is viselt,³⁸ történetesen Henc fiával, Miklóssal lenne azonos személy.

Két másik fehérvári polgárcsalád tagjai egy olyan történet főszereplői voltak, melynek az Árpád-kori Fehérvár polgárságára vonatkozó ismereteink legjavát köszönhetjük. Maga a történet az 1240-es évektől az 1320-as évek végéig ível, s jellemző módon még csak nem is Fehérvárott játszódik: az események egy esztergomi palota birtoklása körül forognak.³⁹ (A szereplők szövevényes családi kapcsolataiban a mellékelt ábra könnyíti meg az eligazodást.)

A tatárjárást követő évek valamelyikében történhetett, hogy Bonifác fehérvári polgár – akinek neve „olasz” eredetre vall – feleségül vette az esztergomi „olasz” közösség egyik tagjának, Syrlyznek a leányát, Katalint, akinek hozományként megkapta apósa esztergomi telkének felét. A házasságból idővel két leány és egy fiú született. 1265-ben Bonifác időközben felnőtt fia, Gylys és egyik leánytestvérének férje, Kristóf fia János megvásárolták a telek másik felét is 55 márkáért Syrlyztől. Bonifác ekkor már a jelek szerint nem élt, özvegye, Katalin azonban még életben volt. Esztergom városának az adásvételt írásba foglaló okleveléből az is kiderül, hogy az említett János *Treictumból* való volt, mely helynév a mai Maastrichtra vagy Utrechtre utal,⁴⁰ ám hogy pontosan melyikre, az esetünkben nem dönthető el.⁴¹ A dolognak azonban nincs is különösebb jelentősége, mert János a továbbiakban nem szerepel történetünkben; minden bizonnyal az történhetett, hogy utóbb Gylys magához váltotta a telek Jánost illető részét is. Ez annál is inkább valószínűnek ítélnélhető, mert Gylys esztergomi érde-

36 1261: HO III. 11–12.

37 1299: ÁÚO XII. 652–653.

38 Az 1290-es években szereplő Miklósról ld. (1291): *Károly J.*: i. m. II. 690. (keltére ld. RA 3657. sz.), (1292): *Károly J.*: i. m. II. 689–690. (keltére ld. RA 3855. sz.), 1299: RA II/4. 229., (1293–1300 k.): MOL DF 200 063. (az oklevél kiadója Domokos tárnokmester, ez a körülmény datálja az oklevelet).

39 Az esztergomi palota ügyére ld. 1265: Zichy I. 13–14., ezt és a többi alább említendő oklevelet tartalmilag átírta Esztergom városnak a fehérvári keresztes konvent átírásában fennmaradt ítéletlevele, ld. 1325: MOL DL 86 972. (a továbbiakban mindazon információk, amelyek forrását külön jegyzet nem adja meg, innen valók).

40 <http://www.columbia.edu/acis/ets/Graesse/orblatt.html> (letöltve: 2008. szept. 1.).

41 A korábbi irodalom inkább Maastricht felé hajlik, vö. *Székelly Gy.*: i. m. 54.

keltségei az idők folyamán egyre bővültek: a telken palotát építtetett, 1269-ben pedig egy esztergomi polgárral, Janinus ispán fia Balduinnal társulva megvásárolta Syrlyz másik leányától, Margittól azt a csolnoki birtokot, amelyet Margit néhai férje, Bertalan apósától, Syrlyztől kapott (talán szintén felesége hozományának részeként).⁴² Mire felnövekedett a rokonság következő nemzedéke, Gylys feladta esztergomi pozícióit, s ennek jeleként a fehérvári keresztes konvent előtt „rokonság címén és más okokból” (*ratione proximitatis et aliarum causarum*) átadta a palotában bírt teljes részét, azaz a palota felét nővére leányának, Katának, aki Umpud fehérvári polgár felesége volt. Ez valamikor az 1270–1280-as évek fordulója táján történhetett. Feltűnő, hogy ekkor csak a palota fele volt Gylys kezén, jöllehet 1265-ben már a telek egésze az övé volt.

A magyarázatot két, egymást kiegészítő adatunkban leljük meg. Tudomásunk van ugyanis Esztergom városának Elkynus bíró idejében kiadott okleveléről, mely szerint Archinus fia Béla esztergomi polgár 40 márkáért zálogba adta palotáját sógorának, Vilmosnak. Elkynus esztergomi bíróságára az 1277 és 1289 közötti évekből vannak adataink,⁴³ a zálogügyletre is ezen időszakon belül kerülhetett sor. A történetek háttérét megvilágító másik adat a fehérvári káptalan és a város oklevele, mely előadja, hogy Archinus esztergomi polgár⁴⁴ leánya azt a palotát, amelyet korábban fivére, Béla elzálogosított néhai férjének, Vilmos fehérvári polgárnak, végrendeletében – fia, Miklós beleegyezésével – Béla leányának, Katának, Umpud fehérvári polgár feleségének hagyja. Mindezek alapján kétségtelen tehát, hogy az esztergomi Archinus Béla nevű fia Gylys másik leánytestvérét vette feleségül, s a palota fele minden bizonnyal ezen házasság következtében, talán szintén hozományként, került a kezére. Mivel Béláról tudjuk, hogy 1249-ben (vagy nem sokkal előbb) született,⁴⁵ a házasságra minden bizonnyal valamikor az 1260–1270-es évek fordulója táján kerülhetett sor. A házasságból született leány, Kata éppúgy egy fehérvári polgárhoz ment feleségül, mint Béla ismeretlen nevű leánytestvére: az előbbi férje Umpud, az utóbbié Vilmos volt. A palota tulajdonjoga ezek szerint Kata és férje, Umpud kezében egyesült újra: az egyik felét, mind láthattuk, Gylystól kapták, a másikat pedig Béla testvérének – azaz a fehérvári Vilmos özvegyének – végakaratából. Ez a helyzet 1298 után állhatott elő, mert Vilmost 1298-ban még élő személyként említik egy más ügy kapcsán.⁴⁶

Ezt követően elveszítjük a történet fonalát, s csak negyedszázaddal később találunk újra rá. 1325-ben ugyanis megjelent Esztergom város hatósága előtt Umpud veje – Ilona nevű leányának férje –, Karanch fia Illés fehérvári polgár és társa, a szintén fehérvári András fia Máté, akik a maguk, valamint Umpud

42 1269: ÁÚO VIII. 252., vö. MOL DL 687.

43 1277: ÁÚO IX. 187., 1282: MES II. 156., 1284: MES II. 181., 1289: MES II. 249–250.

44 Archinus személyére újabban ld. *Zsoldos Attila*: Városlakók a királyi család szolgálatában. *Történelmi Szemle* 47(2005) 200–202.

45 Vö. 1249: MES I. 379.

46 1298: Hazai oklevéltár 1234–1536. (= Hazai) Szerk. Nagy Imre–Deák Farkas–Nagy Gyula. Bp. 1879. 163–164.

másik két leánya, Margit és Erzsébet, továbbá fia, János nevében bejelentették az igényüket a palotára. Arra ugyanis időközben az egyik szomszéd, Bachen fia János fia Péter tette rá a kezét. Az esztergomi bíró és az esküdtek testülete kihirdette a városban a fehérváriak igényét a palotára, hogy mindazok, akik a maguk jogainak védelmében fel akarnának lépni a fehérvári polgárok követelésével szemben, megtehessek a szükséges lépéseket. Sajátos módon azonban nem a birtokon belül lévő János fia Péter, hanem egy másik esztergomi polgár, Frankynus fia János avatkozott be az ügybe, kijelentvén, hogy tudomása szerint a palota tulajdonjoga rokonát, Sándor fia Simont illeti meg. Erre a város elrendelte, hogy mind a fehérváriak, mind Simon mutassák be az okleveleiket, amelyek a palotához való jogukat bizonyíthatják, ám Simon nem jelent meg a megadott határidőben, a fehérváriak ellenben előterjesztették okmányaikat. Időközben mindkét fél a királyhoz fordult támogatásért. Az ügy tárgyalásának következő fordulójában Simon megbízottja bemutatta I. Károly azon oklevelét, mely elrendelte a per elhalasztását, Illés és Máté ellenben egy ezzel ellentétes tartalmú királyi oklevelet terjesztettek elő, mely viszont arra szólította fel Esztergom városát, hogy a fehérváriak által bemutatott oklevelek alapján hozzon döntést az ügyben. A városi hatóság ez utóbbi parancsnak engedelmeskedett, s így a palotát a fehérváriaknak ítélték, míg ellenfeleiknek, Simonnak és polgártársuk, Béla özvegyének örök hallgatást parancsoltak az ügyben.

A történet ezen fejezetében, mint láthattuk, új szereplők tűnnek fel. Közéjük kell sorolnunk Béla ekkor említett özvegyét, mivel az, hogy Gylys leánytestvére lenne az, aki Sándor fia Simon érdektársaként pereskedett volna saját unokái ellenében, teljesen valószínűtlen. A megoldást leginkább annak feltételezésében kereshetjük, hogy Gylys testvére valójában Béla első felesége volt, akinek halála után Béla újra megnősült. Ennek az asszonynak lehetett valamely közeli rokona – esetleg fivére – Sándor fia Simon. Magyarázatra szorul végül, hogy miért nem Bachen fia János fia Péter volt a fehérvári polgárok perbeli ellenfele, ha egyszer a palota ténylegesen az ő kezén volt a per idején, s ráadásul – amint az az ítéletlevélnek a per folyamatát leíró részéből kiderül – oklevelek voltak a birtokában a palotára vonatkozóan, melyeket át kellett adnia Simonnak és Béla özvegyének. A válasz talán abban kereshető, hogy Bachen fia János fia Péter zálogjogon tartotta a palotát birtokában.

Az ily módon felvázolható történet számos értékes információt nyújt a 13. századi Fehérvár polgárságára vonatkozóan. Kivételesnek mondható mindenekelőtt, hogy ez alkalommal a nők is látókörrünkbe kerülnek, s a számos házassági kapcsolatnak köszönhetően némi betekintést nyerünk a polgárság házassági szokásaiba. Történetünkben négy fehérvári polgár feleségét ismerjük meg, közülük három esztergomi polgárlányt vett feleségül (Bonifác – Katalin, Vilmos – Archinus leánya, Umpud – Kata), egy pedig saját városából nősült (Illés – Ilona). Ha a fehérvári polgárlányok férjeit vesszük szemügyre, jóval kiegyensúlyozottabb képet kapunk: egy esztergomi (Bonifác leánya – Béla), egy külföldi (Bonifác leánya – Maastrichti/Utrechti János) és egy fehérvári (Ilona – Illés) házasság szerepel a listánkon. Jól látható, hogy az esztergomi házasságok ebben a korszakban álló

mintában feltűnően magas arányban vannak jelen. Ennek a jelenségnek a háttérében kétségtelenül ott lehet az a körülmény, hogy a fehérvári mellett az esztergomi volt az Árpád-kor Magyarországnak másik nagy múltú „olasz” közössége, s mi sem lenne természetesebb annál, mint hogy ezek tagjai egymás között kerestek házastársat gyermekeiknek. A fehérvári Bonifác és az esztergomi Katalin házassága esetében ez a feltételezés kielégítő is lehetne, az esztergomi Archinus leánya esetében a magyarázat már sántít némiképp, hiszen apjáról sejthető, hogy nem sokkal 1244 után érkezett az országba, s ráadásul nem is az „olasz”-ok vallon eredetű csoportjához tartozott, hanem velencei volt. A fehérvári és az esztergomi „olasz” közösség összetartásán kívül más körülmény is közrejátszhatott tehát az érintett családok tagjainak gyakori összeházasodásában, s ez okkal kereshető a Fehérvár és Esztergom között kimutatható kereskedelmi kapcsolatokban. Mint láthattuk, a 13. század közepén posztót szállítottak Fehérvárról Esztergomba, de az sem lenne meglepő, ha a fehérváriak által forgalmazott somogyi borból is jutott volna Esztergom piacára, kiegészítendő az Esztergom környéki szőlők termését. Az, hogy üzleti kapcsolat állt a gyakori házasságok háttérében, annál is inkább életképes feltételezésnek tűnik, mert megmagyarázná, mi szüksége volt egy fehérvári polgárcsaládnak palotára Esztergomban. A kérdésre persze, sokféle válasz elképzelhető, ám ezek rangsorában indokoltan helyezhetjük előkelő helyre azt az elgondolást, hogy a palota voltaképpen egyfajta helyi kirendeltség szerepét tölthette be. Ezt a következtetést látszik alátámasztani az a megfigyelés is, mely szerint a történetünkben szereplő két fehérvári rokonságnak – Bonifác, illetve Dávid leszármazottainak – nem minden tagja tűnik fel a palota birtoklástörténetében. Gylys fiáról, Jánosról ebben az összefüggésben hallgatnak forrásaink, Vilmos fia, Miklós pedig maga egyezett bele abba, hogy anyja végrendeletében a rokon Kátának és férjének, Umpudnak juttassa a palota őt megillető részét. Erre nyilván nem került volna sor, ha Miklós érdekelt lett volna az esztergomi üzleti kapcsolatban. Mindent egybevetve úgy tűnik, hogy Gylys volt az, aki az esztergomi érdekeltséget kiépítette, majd példáját követve beszállt az üzletbe polgártársa, Dávid fia Vilmos is. Fiaik, Gylys fia János és Vilmos fia Miklós valami oknál fogva nem folytatták apáik ez irányú tevékenységét, így került át az Gylys unokahúga, Kata férjének, a szintén fehérvári polgár Umpudnak a kezébe. (Ugyanilyen üzleti kapcsolat gyanítható ugyanakkor Bonifác azon leánya házasságának háttérében is, aki az utrechti – vagy maastrichti – Kristóf fia János felesége lett.)

A történet homályos pontját az üzlet folyamatosságának megszakadása jelenti: nem tudjuk, miként állhatott elő az a helyzet, amelynek következtében a palota kikerült Umpud (vagy leszármazottai) ellenőrzése alól. A legnagyobb valószínűséggel a III. András király halála után kialakult zavaros politikai viszonyokkal hozhatjuk a jelenséget összefüggésbe. 1301 augusztusában Héder nembéli „Kőszegi” Iván (János) foglalta el Esztergomot az Anjou Károllyal szemben magyar királlyá választott cseh Vencel nevében. 1302-ben Károly és Vencel hívei között Fejér megye területén folytak harcok.⁴⁷ 1304-ben a Magyarországon László néven uralkodó

47 1302: AO I. 41–43.

Vencel apja, II. Vencel cseh király vonult be Esztergomba, s fosztotta ki a székesegyház kincstárát. 1306-ban viszont I. Károly ostromolta ki Esztergomból a Vencel-párti Kőszegi Ivánt, ám 1313 októberében már Csák nembéli Máté foglalta el Esztergomot, hogy aztán a következő év elején ismét Károly vegye be a várat és a várost.⁴⁸ Mindezen események nyilvánvalóan lehetetlenné tették, hogy a fehérvári polgárok a szokott módon fenntartsák korábban virágzó üzleti kapcsolataikat Esztergommal, amelyek felélesztésére, úgy tűnik, a béke helyreállta után sem került sor, ám hogy miért, azt nem tudjuk. Tény mindenesetre, hogy a palota ügyében Esztergom városa előtt eljáró Karancs fia Illés és – az ez alkalommal Csege fia Pál atyafiának (*frater*) mondott – András fia Máté első dolga volt Fehérvárra való visszatértük után, hogy az esztergomi hatóság ítéletlevelét átírassák a fehérvári keresztes konventtel,⁴⁹ mégis, alig két évvel később – 1327 júniusában – ugyanők az egész rokonság nevében eladták a palotát becsei Imre barsi ispánnak mindössze 32 márkáért.⁵⁰ Az összeg feltűnően alacsony volta – emlékezhetünk: 1265-ben csupán a telek fele került 55 márkába – annak tulajdonítható, hogy a palota, mint azt az esztergomi káptalannak az adásvételt írásba foglaló oklevele megjegyzi, már régóta elhagyatottan állt akkor (*pallacium [...] ab antiquo desolatum*), ami nyilván meg is látszott az állapotán.

Végezetül azt a kérdést kell megvizsgálnunk, hogy a fentiekből kibontakozó kép, vajon mennyire lehetett általában jellemző Fehérvár 13. századi polgárságára. Az persze, már az eddigiekből is sejthető, hogy a palotával kapcsolatba került fehérvári és esztergomi családok saját városuk elitjéhez tartoztak. Archinusról ennél több is kijelenthető, hiszen ő kifejezetten bizalmas viszonyban volt a királyi családdal, fia történetesen azért kapta a Béla nevet, mert keresztanyja maga a királyné, IV. Béla felesége, Mária volt. Nem csoda tehát, hogy a család az esztergomi polgárközösségben is kiemelkedő helyet foglalt el: mind Archinus, mind Béla viselte élete során a város bírói tisztét. Mindez önmagában is igen valószínűvé teszi, hogy az Archinus családjával rokonságba került két fehérvári familia sem lehetett éppen jelentéktelen a maga közösségében, azaz Fehérvár polgártársadalmában. Várakozásunkban nem is kell csalódnunk, hiszen amikor Domo-kos tárnokmester – aki 1293 és 1300 között viselte tisztségét – egy keltezetlen oklevelével a Fehérvár város és a veszprémi püspök közötti pert elhalasztotta, a név szerint is megemlített fehérvári polgárok között ott találjuk mind Gylyst (neve ez alkalommal *Gilus* formában szerepel), mind Dávid fiait, Vilmost és – az esztergomi palota kapcsán nem szereplő – Henriket.⁵¹ Az sem lehetetlen tehát, hogy az az 1291-ben említett fehérvári bíró, akinek nevét forrásunk csak neve kezdőbetűjével, *G*-vel jelöli, éppenséggel Gylys személyével azonosítható.⁵²

48 Esztergom 14. század eleji történetére ld. *Györffy Gy.*: Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza i. m. II. 244–245. és 248., vö. még: *Kristó Gyula*: I. Károly király harcai a tartományurak ellen (1310–1323). Századok 137(2003) 309. és 311–312.

49 1325: MOL DL 86 972.

50 1327: MOL DL 86 988.

51 (1293–1300 k.): MOL DF 200 063.

52 (1291): RA II/4. 44–45.

Az esztergomi palota szövevényes ügye kapcsán megismert mindkét fehérvári család a polgárság „olasz” eredetű csoportjához tartozott, amint arra a rokonságon belül előforduló nevek – Bonifác és Gyls (azaz *Gilles*), illetve Vilmos (*Vyllam*) – alapján következtetni lehet. Sajnos, a nevek elemzésénél biztosabb támpontunk nincs is az Árpád-kori Fehérvár lakosságának etnikai összetételére vonatkozóan.⁵³ A forrásainkban az 1220-as évekig emlegetett „olasz” közösség leszármazottait a későbbiekben feltűnő jellegzetes vallon nevek alapján tudjuk azonosítani. 1259-ben Gekminus fia Jakab, 1276-ban Rubinus fia János, 1285-ben pedig – az akkor már elhunyt – Baltinus fia Jordánt emlegetik forrásaink.⁵⁴ A *Gekmin*, a *Rubin* és a Balduinnak megfeleltethető *Baltinus* olyan nevek, amelyek jellemző módon az esztergomi „olasz”-ok körében is felbukkannak.⁵⁵ Az apák a 13. század első felében, illetve közepén élhettek, s figyelemre méltó, hogy míg ők olyan neveket viseltek, melyek egyértelműen a vallon eredetről árulkodnak, a század második felében, illetve végén szereplő fiaik már etnikai szempontból közömbös neveket kaptak. A jelenség nagy valószínűséggel hozható összefüggésbe a már korábban is kiváltságokat élvező „olasz” közösség és a más – zömében nyilván magyar – eredetű vendégtelepések 1237 után bekövetkezett összeolvadásának folyamatával. Úgy tűnik tehát, hogy a nagy múltú fehérvári „olasz” kolónia beolvadása a magyarságba a 13. század második felére már nemcsak megindult, hanem jelentősen előre is haladt. Ugyanerre engednek következtetni egy, az Anjou-kor első harmadából ismert fehérvári polgárcsaládban szereplő nevek: a nagyapát még Hektornak hívták – ami talán megint csak vallon eredetre mutat –, a fiút Miklósnak, az 1329-ben a város hatósága előtt pereskedő unoka viszont már a jellegzetesen magyar Mokch nevet viselte.⁵⁶ Az asszimiláció folyamatának a jelek szerint csak ideig-óráig tudott gátat szabni a más, például az esztergomi „olasz” közösségből való házasodás gyakorlata, amire éppen a palotatulajdonos családokban láthattunk az előzőekben több példát is. Annak, hogy az „olasz”-ok beolvadása a magyarságba történt, félreérthetetlen bizonyossága, hogy éppen a 14. század elejéről való személynév-anyagban szaporodnak el a magyar nevek, mint például a Pető (*Petheu*, 1323), a Csege (*Chege*, az apa neveként, 1325), Zala (az apa neveként, 1331), Csuka (*Chuka*, az apa neveként, 1333), Csaba (*Chaba*, 1333), Ders (*Deers*, az apa neveként, 1333).⁵⁷

A magyar és az „olasz” mellett ugyanakkor más etnikai csoportok képviselői is éltek Fehérvárott. Tévesnek tűnik mindenekelőtt az a korábbi nézet, mely szerint az Árpád-kori Fehérvárott nem éltek volna német eredetű polgárok.⁵⁸ Kétség-

53 Az Árpád-kori városok etnikai összetételére általában ld. Szalay József: Városaink nemzetiségi viszonyai a XIII. században. Századok 14(1880) 533–557. (különösen: 547–548.) és Hóman Bálint: A magyar városok az Árpádok korában. Bp. 1908. 46–52.

54 Vö. 1259: HO VI. 101.; 1276: MOL DL 49 224.; 1285: HO VIII. 239.

55 Az esztergomi „olasz” polgárság névanyagának elemzését ld. Székely Gy.: i. m. 53–56.

56 1329: AO II. 446. és MOL DL 49 243.

57 1323: Károly J.: i. m. V. 627.; 1325: MOL DL 86 972.; 1331: MOL DF 233 519.; 1333: A veszprémi püspökség római oklevéltára. Monumenta Romana Episcopatus Vesprimiensis. I–IV. (= VPRO) Bp. 1896–1907., II. 62.

58 Vö. Hóman B.: i. m. 52.

telen, hogy a nyugati határszél vagy a Felvidék egyes városaihoz képest valóban jelentősen kisebb lehetett a németek aránya Fehérvárott, ám jelenlétük nyomai mégis érzékelhetők. A német eredet már az 1261-ben említett – akkor már halott – Adolf (*Odolphus*) esetében joggal felmerülhet, az 1270-ben felbukkanó *Fredricus*, valamint az 1314-ben szereplő *Merth* és *Geutel* azonban szinte bizonyosan német volt, miként azon *Nekkel* is, akinek 1329-ben az özvegyét említik, vagy az a *Herwek*, akinek Péter nevű fiával 1333-ban találkozunk.⁵⁹ Mindezen adatok egyértelműen arra vallanak, hogy azok a németek, akikről a Vár, azaz a belváros egyik, 1407-ben említett utcája a „Német utca” (*vicus Teutonicalis*) nevet kapta,⁶⁰ nem a 14. században telepedtek meg Fehérvárott, hanem már korábban is ott éltek. Az is bizonyos, hogy az Árpád-kori Fehérvár etnikai képének kialakulásához a zsidók szintén hozzájárultak. Esztergomban a 11. század végén már bizonyosan éltek zsidók, Fehérvárott azonban csak 1256-ból maradt rájuk adat, amikor a fehérvári káptalannal átírtatták IV. Béla 1251-ben kiadott, a zsidók helyzetét szabályozó kiváltságlevelét. Feltehető azonban, hogy a fehérvári zsidó közösség valójában, az esztergomihoz hasonlóan, jóval régibb lehetett.⁶¹ Arra vonatkozóan nem rendelkezünk adatokkal, hogy a Fejér megye területén jelentős számban élő besenyők⁶² közül volt-e olyan, aki megtelepedett Fehérvárott. A Szent Margit-legendában említett két besenyő egyikéről sem igazolható, hogy magában a városban élt volna: egyikük egy Besenyő nevű faluban lakott Fejér megyében, a másikuk pedig „ugyanazon vár kerületében” (*in eiusdem castris [sc. Albensis] districtu*),⁶³ azaz vélhetően szintén valahol a megye területén, de nem Fehérvárott. Tömeges beköltözéssel aligha számolhatunk, az azonban nem lehetetlen, hogy egy-két, hagyományos életformáját már feladó besenyő mégiscsak élhetett a településen. Ennek valószínűségét támasztja alá, hogy 1329-ben a közeli Veszprém lakosai között szerepel egy malomtulajdonos besenyő.⁶⁴

59 1261: RA I/3. 388.; 1270: MOL DL 83 130.; 1314: MOL DF 200 093.; 1329: AO II. 446. és MOL DL 49 243.; 1333: VPRO II. 62.

60 1407: Zsigmond-kori Oklevéltár. I-II/2. (1387–1410). Összeáll. Mályusz Elemér. Bp. 1951–1958., III–VII. (1411–1420). Mályusz Elemér kéziratát kieg. és szerk. Borsa Iván. Bp. 1993–2001., VIII–IX. (1421–1422). Szerk. Borsa Iván–C. Tóth Norbert. Bp. 2003–2004., X. (1423). Szerk. C. Tóth Norbert. Bp. 2007., II/2. 5310. sz.

61 A középkor magyarországi zsidóságára általában ld. *Kubinyi András: A magyarországi zsidóság története a középkorban.* Soproni Szemle 49(1995) 2–27., az 1256. évi adatot ld. Magyar–zsidó oklevéltár. I. (1092–1539). Weisz Mór közreműködésével szerk. Friss Ármin. Bp. 1903. 31.

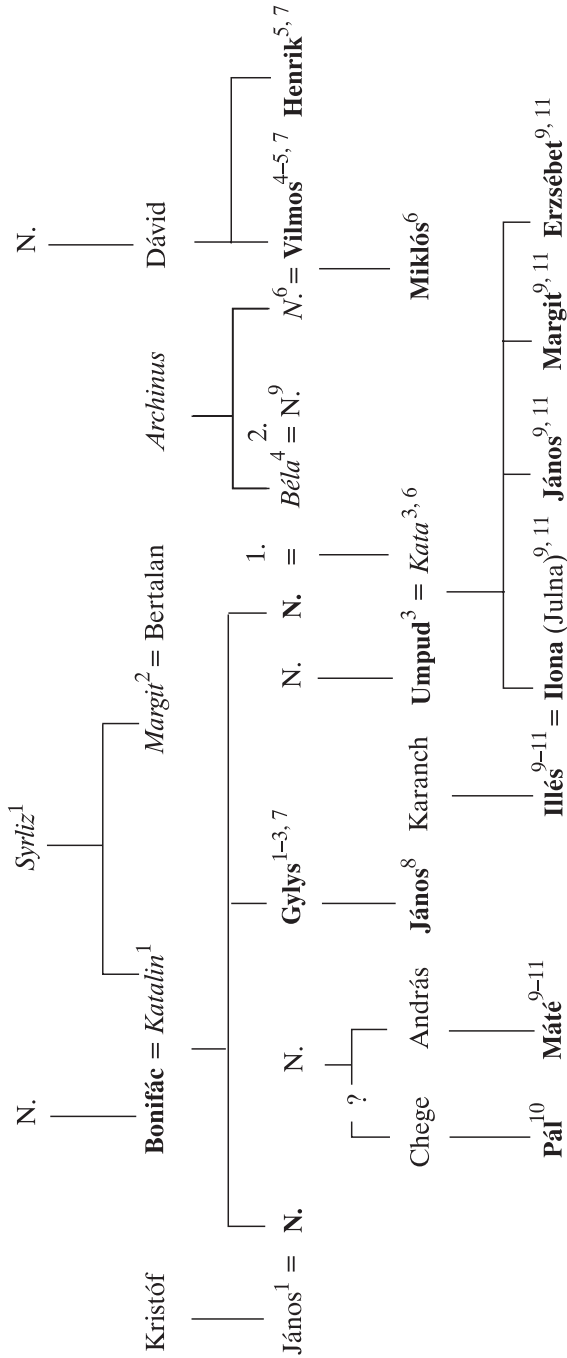
62 A Fejér (és Tolna) megyei besenyőkre összefoglalóan ld. *Györffy György: Besenyők és magyarok.* In: *Uő: A magyarság keleti elemei.* Bp. 1990. 136–152.

63 *Böle Kornél: Árpád-házi Boldog Margit szenttéavatási ügye és a legősibb latin Margit-legenda.* Bp. 1937. 32–33., magyarul ld. Árpád-házi Szent Margit legrégebb legendája és szentté avatási pere. Boldog Margit élettörténete. Vizsgálat Margit szűznek életéről, magatartásáról és csodatetteiről. A jegyzeteket írta: Bellus Ibolya. Bp. 1999. 46–47., vö. *Györffy Gy.: Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza i. m. II. 350–351.*

64 1329: Veszprémi regeszták (1301–1387). Összeáll. Kumorovitz L. Bernát. Bp. 1953. 207. sz.

AZ ESZTERGOMI PALOTATULAJDONOSOK

(*vastag* betűvel a fehérvári, *dőlt* betűvel az esztergomi polgárok)

1. 1265: Zichy I. 13–14.; 2. 1269: ÁÚO VIII. 252.; 3. (1265 u.): MOL DL 86 972.; 4. (1277–1289 k.): MOL DL 86 972.; 5. 1298: Hazai 163–164.; 6. (1298 u.): MOL DL 86 972.; 7. (1293–1300 k.): MOL DF 200 063.; 8. 1312: *Károly J.*: i. m. II. 693. és 693–694.; 9. 1325. máj. 20.: MOL DL 86 972.; 10. 1325. máj. 25.: MOL DL 86 988.; 11. 1327: MOL DL 86 988.

ATTILA ZSOLDOS

THE CITIZENS OF FEHÉRVÁR IN THE ARPADIAN AGE

In the 11–13th centuries, the term “olasz” – usually *Latinus* in Latin, sometimes *Gallicus* – was not used in the sense as it is today (“Italian”) in Hungary, but rather as a generic term referring to Neo-Latin language speakers. Therefore it may have applied with equal force to the French and the Walloons as to the Italians and the Hispanics. The available data confirm that the majority of the *Latini* of Hungary were of Walloon (and French) origin. The situation was the same in the medieval Fehérvár – today Székesfehérvár –, where the local citizens and their urban organization originated from a *Latinus* trading colony.

The earliest data referring to the *Latini* of Fehérvár derive from the 1220’s, and they present the role they had in wine-trade. The sources of the second half of the 13th century contain only fragments of references to the commercial activity of the citizens of Fehérvár, and it is the same with local handicraft. On the other hand, we have relatively plenty of knowledge about the citizens’ estates. A significant number of the citizens of Fehérvár devoted their fortune to purchasing real estates in the country, which was a characteristic feature of the Hungarian citizenry in the 13th century. The data support that fairly wealthy citizens also lived in Fehérvár, who could easily mobilize a considerable sum of money for business purposes. It is hardly doubtful that the citizens’ financial conditions had a significant influence on their social standing, but the available sources do not present even a roughly outlined basis for the social division of the middle class. The paper surveys the business and family relations through describing the incompletely known history of a civil family, which were established with the citizens of another Hungarian town, i.e. the citizens of *Latinus* origin of Esztergom. The history of the family, which is traceable from the 1240’s to the end of the 1320’s, leads us to conclude that the assimilation of the *Latini* of Fehérvár into the Hungarian population had advanced considerably by the end of the 13th century. Besides the Hungarians and the *Latini*, representatives of other ethnic groups lived in Fehérvár, as well. Contrary to former beliefs, Fehérvár had also inhabitants of German origin in the 13th century; moreover, a Jewish community was certainly present in the town.